

Finanse zrównoważone wobec problemu wykluczenia finansowego

Magdalena Ziolo*, Dominika Dzikowska**

Celem artykułu jest dokonanie analizy i oceny zjawiska wykluczenia finansowego zarówno jako kategorii finansowej, jak i jako sfery zainteresowań finansów zrównoważonych, a także wskazanie na możliwości przeciwdziałania i przewyższania negatywnych konsekwencji wykluczenia finansowego na bazie krytycznej analizy piśmiennictwa i istniejącego dorobku. Oryginalny wkład wyraża się w podejściu i analizie problemu wykluczenia finansowego poprzez sferę rozważań finansów zrównoważonych oraz przyjęcie założenia, że finanse zrównoważone skutecznie niwelują i przeciwdziałają zjawisku wykluczenia finansowego. Dotychczasowe podejście prezentowane w dorobku, podejmując problem przewyższania wykluczenia finansowego, pomijało rolę i znaczenie finansów zrównoważonych w tym zakresie.

Słowa kluczowe: finanse, wykluczenie finansowe, inkluzja finansowa, finanse zrównoważone.

Nadesłany: 25.10.17 | Zaakceptowany do druku: 28.02.18

Sustainable Finance in the Face of the Financial Exclusion Problem

The aim of this article is to analyse and evaluate the phenomenon of financial exclusion both as a financial category and as a sphere of interest in sustainable finance and to indicate the possibility of counteracting and overcoming the negative consequences of financial exclusion on the basis of a review of critical literature and related work. The original contribution is an approach and analysis of the problem of financial exclusion from the perspective of sustainable finance and the assumption that sustainable finance effectively suppresses and counteracts financial exclusion. In addressing the problem of overcoming financial exclusion, the current approach based on related work neglects the role and importance of sustainable finance.

Keywords: finance, financial exclusion, financial inclusion, sustainable finance.

Submitted: 25.10.17 | Accepted: 28.02.18

JEL: G2, H2, I3, D3

* **Magdalena Ziolo** – dr hab., prof. US, Uniwersytet Szczeciński, Wydział Nauk Ekonomicznych i Zarządzania, Katedra Finansów.

** **Dominika Dzikowska** – mgr, Uniwersytet Szczeciński, Wydział Zarządzania i Ekonomiki Usług.
Adres do korespondencji: Uniwersytet Szczeciński, ul. Mickiewicza 64, 71-307 Szczecin, e-mail: magdalena.ziolo@wzieu.pl; dzikowska.93@o2.pl.

1. Wprowadzenie

Wykluczenie finansowe jest kategorią istotną poznawczo głównie z uwagi na skutki społeczno-gospodarcze, jakie wywołuje. Zjawisko wykluczenia finansowego, określane także jako wyłączenie finansowe lub ekskluzja finansowa, dotyczy przede wszystkim sytuacji, kiedy osoby chcące i mające potrzebę skorzystania z usług finansowych nie są w stanie tego zrobić, co wynika z istniejących dla nich barier cenowych i pozacenowych (Solarz, 2014). W zależności od podejścia jest uznawane za przyczynę wykluczenia społecznego¹. W. Szpringer zwrócił uwagę, że wykluczenie finansowe to składowa wykluczenia społecznego, do którego szeroko odnosi się A. Karwińska (2007). Oznacza to, że nie obejmuje ono wyłącznie braku dostępu do powszechnych usług finansowych, lecz także brak dostępu do pracy zarobkowej, fundamentalnej ochrony zdrowia, edukacji czy mieszkalnictwa (Szpringer, 2009).

Ograniczenie lub odmowa dostępu do usług finansowych, poprzez którą wyraża się wykluczenie finansowe, sprawia, że jednostki wykluczone finansowo nie mają możliwości zabezpieczenia swoich podstawowych potrzeb. Wykluczenie finansowe rodzi skutki w postaci obniżonej efektywności działania dla każdego z sektorów gospodarki, ma zwłaszcza wpływ na funkcjonowanie sektora finansowego, sektora przedsiębiorstw, a także sektora publicznego. W konsekwencji wpływa na wszystkie istotne z punktu widzenia społeczno-gospodarczego kategorie, takie jak: dochód narodowy, inwestycje, oszczędności, popyt, podaż, inflacja, bezrobocie, czy jakość życia. Wykluczenie finansowe determinuje wielkość popytu na dobra i usługi w gospodarce, zatem kondycja społeczno-gospodarcza państwa w znaczący sposób współzależny od skali wykluczenia finansowego.

Postrzegając wykluczenie finansowe jako zjawisko obniżające efektywność gospodarowania oraz alokacji zasobów w gospodarce, a także rzutujące na zachowanie równowagi pomiędzy trzema filarami zrównoważonego rozwoju², należy uznać, że jest ono szczególnie ważne z perspektywy finansów zrównoważonych, które dysponują instrumentarium pozwalającym na przeciwdziałanie lub ograniczanie jego negatywnych konsekwencji. Mając na uwadze fakt, iż finanse zrównoważone z założe-

nia mają przeciwdziałać i niwelować ryzyko ESG (*Environmental, Social, Governance Risk*) oraz prowadzić do długotrwałej równowagi ekonomiczno-społeczno-środowiskowej, problem wykluczenia finansowego wpisuje się w sferę oddziaływania tej subdyscypliny finansów m.in. poprzez wykorzystanie instrumentarium mikrofinansów czy zrównoważonych finansów publicznych.

2. Istota, przyczyny i konsekwencje wykluczenia finansowego

Terminem wykluczenia finansowego po raz pierwszy w 1993 r. posłużyło się dwóch geografów – A. Leyshon i N. Thrift – którzy zaobserwowali ograniczony fizyczny dostęp do usług bankowych będący następstwem zamykania punktów bankowych. W 1999 r. pojęcie to zostało użyte w kontekście ograniczonego dostępu do głównych usług finansowych (European Commission, 2008, s. 8).

W definiowaniu wykluczenia finansowego główny nacisk kładzie się natomiast na potrzeby finansowe. W tym kontekście L. Anderloni określa wykluczenie finansowe jako (European Commission, 2008): „trudności, jakich doświadczają osoby o niskich dochodach i znajdujące się w niekorzystnej sytuacji społecznej (ang. *socially disadvantaged*) w korzystaniu z usług finansowych, które są im potrzebne”. Dotyczy to takich rodzajów usług jak (European Commission, 2008):

- posiadanie konta i możliwości dokonywania rozliczeń bezgotówkowych,
- dostęp do kredytu o „rozsądnym” poziomie oprocentowania,
- budowanie nawet niewielkich oszczędności, z uwzględnieniem niestabilnej sytuacji zawodowej.

Zdaniem G. Gloukoviezoffa kwestia dostępu do usług finansowych prezentuje tylko część problemu, jakim jest zjawisko wykluczenia finansowego. Zdaniem autora największym wyzwaniem jest edukacja pozwalająca na właściwe posługiwanie się usługami finansowymi (Kuchciak, Świeszczak, Świeszczak i Marcinkowska, 2014, s. 47). Analizując problematykę wykluczenia finansowego, kategorię tę postrzega się przez pryzmat dwóch płaszczyzn: ograniczenia usługi oraz odmowy usługi. W przypadku ograniczenia usług instytucja finansowa w stosunku do osób z gorszą zdolnością kredytową stosuje wysokie koszty oprocentowania i prowizje, w kon-

sekwencji czego klienci sami rezygnują z usług.

Natomiast w przypadku odmowy usług instytucja finansowa odmawia udzielenia kredytu jednostce nieposiadającej zdolności kredytowej, co w konsekwencji sprawia, że osoby te poszukują finansowania z innych źródeł, np. z parabanków. Przesłanką decydującą o ograniczonym dostępie do usług finansowych jest poziom dochodu będący podstawą odmowy otwarcia i prowadzenia rachunku³, instytucje finansowe nie udzielają także kredytu czy też pożyczki,

nie wydają kart płatniczych i nie zakładają lokat. Należałoby tu także uwzględnić nierówne traktowanie przez banki niektórych klientów wyrażające się w pobieraniu wyższych opłat i prowizji za usługi (NBP, nie-datowane). Odnosząc się do kategorii, jaką jest wykluczenie finansowe, w literaturze przedmiotu stosuje się dwie wiodące klasyfikacje tego zjawiska zaproponowane przez: E. Kempson i C. Whyley oraz Narodowy Bank Polski (Financial Services Authority, 2000, s. 10; cyt. za: Głąbicka, 2014; Koźliński, 2010) (tabela 1).

Tabela 1. Klasyfikacja wykluczenia finansowego

Ujęcie E. Kempson i C. Whyley	Ujęcie NBP
Wykluczenie ze względu na dostępność geograficzną (ang. <i>geographical access</i>) – fizyczna dostępność placówek bankowych w określonych segmentach miast, wsiach; zamykanie placówek przez banki w mało atrakcyjnych lokalizacjach; ograniczona możliwość przemieszczania się osób o niskich dochodach w tym ludzi bezdomnych oraz uchodźców	Wykluczenie płatnicze związane jest głównie z brakiem czy też utrudnionym dostępem do korzystania z rachunku oszczędnościowo-rozliczeniowego oraz bankowości elektronicznej i bezgotówkowych instrumentów płatniczych
Wykluczenie ze względu na dostępność do produktów i usług finansowych (ang. <i>access exclusion</i>) – brak dostępu do usług finansowych ze względu na ustaloną przez instytucję finansową skalę podejmowanego ryzyka	Wykluczenie inwestycyjne oznacza sytuację, że środki finansowe, którymi dysponują obywatele, uniemożliwiają aktywność polegającą na inwestowaniu na giełdzie
Wykluczenie ze względu na warunki (ang. <i>condition exclusion</i>) – wynika z niekorzystnych warunków oferowanych usług do potrzeb osób korzystających z usług finansowych	Wykluczenie ubezpieczeniowe – obecnie istnieją dwa podstawowe, a niekiedy nawet obowiązkowe rodzaje ubezpieczeń (np. OC), jednakże Komisja Europejska nie podaje definicji, które rodzaje ubezpieczeń są uważane za te, które mogą wywierać wpływ na wykluczenie finansowe (European Commission, 2008)
Wykluczenie ze względu na cenę (ang. <i>price exclusion</i>) – wynika ze zbyt wysokiej ceny usług względem możliwości finansowych osób	Wykluczenie emerytalne – oferta banków skierowana do osób starszych jest wyraźnie zawężona; do oferowanych produktów należą głównie karty, ubezpieczenia, rachunki bankowe; brak atrakcyjnych ofert zmusza osoby starsze do gromadzenia gotówki i oszczędzania. Osoby starsze narażone są również na wykluczenie kredytowe (Ziomba, Świeszczuk i Marcinkowska, 2014)
Wykluczenie marketingowe (ang. <i>marketing exclusion</i>) – brak zainteresowania ze strony instytucji finansowych daną grupą społeczną	Wykluczenie kredytowe to „sytuacja, w której osoby prywatne (gospodarstwa domowe) napotykały na poważne trudności w dostępie do usług kredytowych w bankach bądź w ogóle pozbawione są możliwości zaciągania kredytu/pożyczki” (Dziawgo, 2013, s. 161)
Samowykluczenie (ang. <i>self-exclusion</i>) – rozumiane jako indywidualna decyzja; wynika z faktu, że część osób sama rezygnuje z usług finansowych, wierząc, że spotka się z odmową dostępu do nich albo nie będzie mogła sobie na nie pozwolić	

Źródło: opracowanie własne na podstawie Koźliński (2010).

Mechanizmy, a co za tym idzie przyczyny wykluczenia finansowego mogą mieć różne podłoże. Czynniki determinujące wyklucze-

nie finansowe można systematyzować według różnych kryteriów. Klasyfikację wykluczenia finansowego przedstawia rysunek 1.

Rysunek 1. Przyczyny wykluczenia finansowego

Źródło: opracowanie własne na podstawie Maciejasz-Świątkiewicz (2013), s. 39–47.

Przyczyny losowe dotyczą głównie pojawiających się niespodziewanie trudności uniemożliwiających korzystanie z usług finansowych. Należy tu wymienić m.in. zmiany w strukturze gospodarstwa domowego. Kolejne to predyspozycje indywidualne⁴. Mają one wpływ na funkcjonowanie osoby i/lub gospodarstwa domowego. Przyczyny strukturalne dotyczą ogólnej sytuacji ekonomicznej i gospodarczej, które uniemożliwiają bezpośrednie oddziaływanie przez osobę lub gospodarstwo domowe (Maciejasz-Świątkiewicz, 2013, s. 40).

Zjawisko, jakim jest wykluczenie finansowe, wywoływane jest zarówno przez czynniki popytowe, jak i podażowe. Czynniki popytowe mają związek z finansowymi możliwościami potencjalnych konsumentów, natomiast czynniki podażowe odnoszą się do ofert proponowanych przez banki. W literaturze przedmiotu można napotkać więcej czynników popytowych aniżeli podażowych. Wobec tego można wywnioskować, iż źródło problemów z wykluczeniem leży w głównej mierze po stronie nabywców. Prawdopodobnie ma na to wpływ zróżnicowanie osób wykluczonych (Maciejasz-Świątkiewicz, 2013, s. 44). Zjawisko wykluczenia może być determinowane niedogodnymi warunkami oferowanymi przez banki lub brakiem zaufania do instytucji finansowych. Należy tutaj również podać grupę, która dobrowolnie zrezygnowała z usług finansowych, wówczas mowa o samowykluczonych, których decyzja opiera się w głównej mierze na złych doświadczeniach z instytucjami finansowymi, świadomości wysokich kosztów usług czy też obawach przed utratą płynności

finansowej (Penczar, 2014, s. 28–29). Nie oznacza to jednak, że przyczyny leżą tylko po stronie nabywców. Banki, których głównym celem jest maksymalizacja zysków, koncentrują się w pierwszej kolejności na klientach zamożnych, którym będą mogli zaoferować najbardziej opłacalne produkty. Poszukując jak największych korzyści ze sprzedaży, ograniczają dostęp do usług i produktów finansowych poprzez względy geograficzne. Dotyczy to szczególnie małych miast czy obszarów wiejskich, stąd wynika występowanie dużej koncentracji banków w miastach (Kuźmik, 2015, s. 10). Na uwagę zasługuje również cena produktów oferowanych, która w niektórych przypadkach przewyższa możliwości finansowe nabywców (Penczar, 2014, s. 28–29). Do naświetlenia problemu wykluczenia finansowego niezbędne jest dwukierunkowe działanie (Maciejasz-Świątkiewicz, 2013).

Kolejnymi przyczynami wykluczenia finansowego według A. Borcuch są czynniki o strukturze społecznej. Wymienić tu należy zwłaszcza (Borcuch, 2012, s. 360):

- zmiany strukturalne na rynku pracy,
- zmiany demograficzne skutkujące większym współczynnikiem rozwodów czy późniejszym wiekiem opuszczania domu przez dzieci,
- nierówność dochodów,
- politykę fiskalną mogącą nieograniczenie obciążać usługi bankowe,
- liberalizację rynków finansowych prowadzącą do większej złożoności oferowanych usług, produktów finansowych.

Wykluczenie finansowe rozpatrywane jest również w kategorii braku przystosowania do obowiązujących warunków. Przez

przystosowanie rozumie się „umiejętność samodzielnego podejmowania działań na rynku, samodzielnego utrzymywania siebie i swojej rodziny przy jednoczesnym pozostawaniu w zgodzie z obowiązującymi normami i zasadami społecznymi” (Maciejasz-Świątkiewicz, 2013, s. 53). Jest to również przystosowanie do zmieniających się warunków życia i okoliczności. Do społecznych kryteriów adaptacji zalicza się (Niewiadomska, 2010, s. 15–25):

- aktywność zawodową i stosunek do niej (rodzaj, sposób, częstotliwość i rzetelność jej podejmowania),
- miejsce zamieszkania,
- wykształcenie,
- sytuację rodzinną (rodziny pełne, rodziny niepełne),
- status materialny rodziny,
- styl życia,
- brak zachowań patologicznych i wzorców recydywy.

Pomimo ekonomicznego podłoża, wykluczenie finansowe nie jest determinowane jedynie przez te bodźce. Oprócz nich mają na nie wpływ czynniki psychologiczne, tudzież trudności percepcyjne i analityczne. Osoba, która nie posiada podstawowej wiedzy finansowej, będzie bardziej skłonna do podejmowania złych decyzji. Innym powodem błędnych decyzji może być fakt zaburzeń psychiki, które utrudniają prawidłowe funkcjonowanie w społeczeństwie, a tym samym na rynku usług finansowych. Do zaburzeń psychiki zaliczyć można uzależnienia, tj. alkoholizm, narkomanię, hazard, oraz zaburzenia osobowości.

Decyzje finansowe nie różnią się znacznie od zwykłych decyzji konsumenckich. Jedynym wyróżnikiem jest przedmiot transakcji, którym jest produkt lub usługa finansowa. Specyfika tych produktów ma ogromny wpływ na decyzje finansowe konsumentów. Stopień skomplikowania produktów oraz usług powoduje, że podmiot odczuwa dyskomfort, co przyczynia się do tego, że nie potrafi w pełni zidentyfikować swoich oczekiwań finansowych (Maciejasz-Świątkiewicz, 2013, s. 47–48).

M. Maciejasz-Świątkiewicz wskazuje, że pomiędzy przyczynami wykluczenia finansowego występują związki przyczynowo-skutkowe o podłożu psychologicznym, społecznym oraz ekonomicznym (Maciejasz-Świątkiewicz, 2013, s. 56). Konsekwencje wykluczenia finansowego mogą negatywnie wpływać na wzrost gospodarczy, a co za tym

idzie na wzrost kosztów pomocy społecznej (Penczar, 2014, s. 63). Rozpatrując wykluczenie finansowe z punktu widzenia rynku usług finansowych, można zaobserwować, iż priorytetowym skutkiem włączenia finansowego jest utrata potencjalnych przychodów. Brak przychodów instytucji finansowej, a tym samym dochodów, przyczynia się do mniejszego dochodu narodowego, co z kolei stanowi czynnik dobrobytu społecznego (Penczar, 2014, s. 61).

Wykluczenie finansowe wpływa na proces podziału dochodu narodowego. Na etapie podziału pierwotnego powoduje ograniczenie w osiąganiu dochodu narodowego, co wpływa na uzyskiwanie mniejszych dochodów przez podmioty rynkowe. Wraz ze spadkiem dochodów maleje udział na rynku towarowym i pieniężnym. Na kolejnym etapie – wtórnym – nie występują oszczędności oraz osoby zagrożone nie uczestniczą w finansowaniu działalności publicznej, co wpływa na fakt, że nie płacą podatków. Na ostatnim etapie (podział ostateczny) nie jest dokonywana akumulacja. Większość dochodów wydawana jest na bieżącą konsumpcję (Maciejasz-Świątkiewicz, 2013, s. 64).

Mikroekonomiczne konsekwencje wykluczenia odczuwalne są natomiast przez pojedyncze osoby i przyczyniają się do powstawania skutków makroekonomicznych. Istotną kwestię stanowi obrót zarówno towarowy, jak i pieniężny. W pierwszym przypadku dotyczy to głównie ograniczeń ze strony popytowej. W drugiej sytuacji natomiast brak możliwości korzystania z zewnętrznych źródeł finansowania prowadzi do ograniczeń pomiędzy popytem a podażą (Maciejasz-Świątkiewicz, 2013, s. 62). Odmowa otwierania przez banki w pełni dogodnych rachunków rozliczeniowych prowadzi do tego, że popyt na usługi bankowe maleje (Zdanowska, 2013, s.142). Opierając się na podejściu keynesowskim⁵, to popyt uważany jest za bodziec stymulujący rynek. Wobec czego „zbyt niski popyt na towary będzie skutkował powstawaniem zjawiska bezrobocia, a co za tym idzie powiększania się skali wykluczenia” (Maciejasz-Świątkiewicz, 2013, s. 62–63). Brak rachunków bankowych u jednostek dotkniętych wykluczeniem generuje wyższe koszty dla państwa, aniżeli wynikałyby z obrotu bezgotówkowego. Kolejna kwestia dotyczy oszczędności. Stosunek oszczędności do gromadzonych środków w warunkach

wykluczenie maleje. W związku z czym większość dochodów przeznaczanych jest na bieżącą konsumpcję. Oznacza to, że nie występują środki, dzięki którym można byłoby inwestować, prowadząc do rozwoju gospodarczego (Maciejasz-Swiątkiewicz, 2013, s. 63–64).

3. Wykluczenie finansowe a finanse zrównoważone

Na płaszczyźnie finansów zrównoważonych⁶ kategoria wykluczenia finansowego postrzegana jest wielowymiarowo, co oznacza, że jej analizy nie dokonuje się wyłącznie pod kątem aspektów ekonomicznych, ale także pod kątem pozostałych filarów zrównoważenia (*sustainability*), czyli społecznego i środowiskowego. W ujęciu ogólnym według A. Leyshona i N. Thrifta wykluczenie finansowe to (Iwanicz-Drozdowska, 2010): „procesy, które służą ograniczeniu dostępu do systemu finansowego określonym grupom społecznym. Dotyka ono najczęściej grupy o ograniczonych dochodach”. Wykluczenie finansowe kreuje negatywne efekty w sferze ekonomicznej, społecznej i środowiskowej, zatem ma wpływ na każdy z filarów rozwoju zrównoważonego.

Finanse zrównoważone, podobnie jak wykluczenie finansowe oraz zrównoważony rozwój, są kategoriami niejednoznacznie definicyjnie. Taki stan rzeczy można wyjaśnić m.in. trudnością bezpośredniego, jednoznacznego przełożenia na język polski angielskiego słowa *sustainability*, *sustainable*, które w zależności od kontekstu może oznaczać: trwałość, odnawialność, samopodtrzymywanie, zrównoważenie, w tym także nienaruszanie równowagi, zbilansowanie. Ta ostatnia interpretacja jest szczególnie ważna z punktu widzenia dyscypliny finanse, dla której *sustainable* oznacza m.in. trwałość rezultatów finansowych lub zrównoważenie w kontekście zarządzania deficytem i długiem, czyli kształtowania równowagi finansowej/budżetowej na poziomie państwa, samorządu, systemu finansowego itp. Dodatkowo złożoność kategorii, jaką jest zrównoważony rozwój odnoszący się równoległe do aspektów ekonomicznych, społecznych i środowiskowych, sprawia, że skala powiązań, oddziaływania oraz współzależności tego zjawiska jest niezwykle szeroka i trudna do zdiagnozowania i badania. Rodzi bowiem trudności natury poznawczej

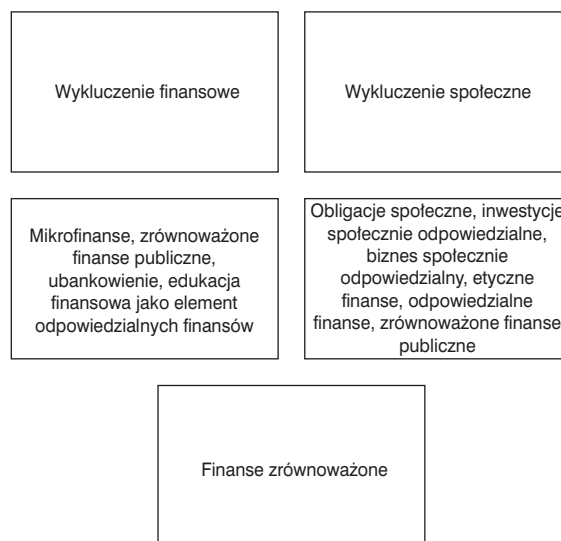
wynikające przede wszystkim z ograniczeń w pomiarze zjawiska (kointegracja aspektów ilościowych i jakościowych, dostępność baz danych i ich porównywalność) oraz trudności w samej interpretacji wyników (m.in. wieloaspektowość zjawiska i jego interdyscyplinarność).

Zjawisko wykluczenia finansowego może być skutecznie przezwyciężone z wykorzystaniem instrumentarium finansów zrównoważonych, które ogniskują się na rozwiązywaniu strategicznych problemów społeczno-gospodarczych z wykorzystaniem mechanizmów i instrumentów finansowych. W szczególności dotyczy to przezwyciężania takich problemów, jak: rosnące nierówności dochodowe, nadmierne zadłużenie i jego społeczno-ekonomiczne skutki, zanieczyszczenie środowiska, niesatysfakcjonująca jakość życia, wykluczenie, ryzyko ESG, efektywność i dostępność dóbr i usług publicznych, bezpieczeństwo publiczne, bezpieczeństwo i stabilność systemów finansowych, odpowiedzialny biznes i odpowiedzialna konsumpcja, racjonalne wykorzystanie i alokacja zasobów, efektywna redystrybucja czy zmiany klimatu.

Zgodnie z ogólną definicją, zaproponowaną przez autorów S. Rebai, M.N. Azaiez i D. Saidane (2015), finanse zrównoważone to koncepcja pozwalająca wykorzystywać środki finansowe poprzez realizację dobrych i „przydatnych” transakcji w kontekście publicznym, korporacyjnym oraz osobistym (Raczkowski i Zioło, 2017, s. 14). Finanse zrównoważone, wykorzystując mechanizmy finansowe, pozwalają na rozwiązanie problemów istotnych z ekonomicznego, społecznego i środowiskowego punktu widzenia. W zależności od rodzaju zjawiska i problemu, jaki ma zostać rozwiązany z wykorzystaniem finansów zrównoważonych, zwraca się uwagę na ich typ, m.in. zielone finanse, *carbo finanse* (finanse węglowe), mikrofinanse, odpowiedzialne finanse, finanse etyczne, finanse środowiskowe. Instrumentarium i klasyfikację finansów zrównoważonych w kontekście przezwyciężania problemu wykluczenia prezentuje rysunek 2.

Z punktu widzenia zjawiska wykluczenia finansowego skutecznym sposobem jego przezwyciężania pozostają instrumenty mikrofinansów, które pozwalają na korzystanie z produktów i usług finansowych jednostkom, które z uwagi na sytuację majątkową dla instytucji finansowych

Rysunek 2. Inkluzja finansowa poprzez finanse zrównoważone

Źródło: opracowanie własne.

generują zbyt wysokie ryzyko finansowania lub nie spełniają kryterium dochodowego i kryterium salda obrotu z punktu widzenia prowadzenia rachunków rozliczeniowo-oszczędnościowych. Mikroprodukty finansowe zostały zaprojektowane w taki sposób, aby wyeliminować barierę dochodu i zapewnić dostęp do usług finansowych także najuboższym poprzez dedykowanie tym osobom: mikrokredytów i mikropożyczek, mikrooszczędności, mikroleasingu, mikroubezpieczeń oraz transferów pieniężnych (Fila, 2013).

Mikrofinanse są istotnym elementem rynku finansowego sprzyjającym włączeniu finansowemu, nie bez znaczenia są także działania podejmowane przez sektor publiczny, a w tym kontekście szczególna rola przypada procesowi ubankowienia.

Wskazując na skalę wykluczenia finansowego, Biuro Analiz Sejmowych w Polsce w swojej opinii sporządzonej na podstawie danych Banku Światowego zwraca uwagę, że około 58 mln konsumentów w Unii Europejskiej nie posiada rachunku płatniczego (Raczkowski i Zioło, 2017, s. 126), a 23% osób dorosłych w Polsce nie posiada podstawowego rachunku oszczędnościowo-rozliczeniowego (Biuro Analiz Sejmowych, 2013).

W dniu 23 lipca 2014 r. Parlament Europejski i Rada Unii Europejskiej wydały dyrektywę w sprawie porównywalności opłat związanych z rachunkami płatniczymi, przenoszenia rachunku płatniczego oraz dostępu do podstawowego rachunku płatniczego (Dyrektywa 2014/92/UE). Z punktu widzenia problemu wykluczenia finansowego najbardziej istotny jest art. 16 dyrektywy, zgodnie z którym państwa członkowskie Wspólnoty Europejskiej zostały zobligowane do podjęcia działań zmierzających do ułatwienia klientom otwieranie rachunków płatniczych, a zwłaszcza (Raczkowski i Zioło, 2017, s. 126): „1. Państwa członkowskie zapewniają, by podstawowe rachunki płatnicze były oferowane konsumentom przez wszystkie instytucje kredytowe lub wystarczającą ich liczbę, aby zagwarantować dostęp do tych rachunków wszystkim konsumentom na swym terytorium i zapobiegać zakłóceniom konkurencji. Państwa członkowskie zapewniają, by podstawowe rachunki płatnicze nie były oferowane jedynie przez instytucje kredytowe prowadzące rachunki płatnicze wyłącznie z zastosowaniem narzędzi internetowych. 2. Państwa członkowskie zapewniają konsumentom legalnie przebywającym w Unii,

w tym konsumentom bez stałego adresu i osobom ubiegającym się o azyl oraz konsumentom, którym nie przyznano zezwolenia na pobyt, ale których wydalenie jest niemożliwe z przyczyn prawnych lub faktycznych, prawo do otwarcia i korzystania z podstawowego rachunku płatniczego w instytucjach kredytowych zlokalizowanych na ich terytorium. Prawo to przysługuje niezależnie od miejsca zamieszkania konsumenta”.

Każde z państw członkowskich Unii Europejskiej jest zobowiązane do wdrożenia zapisów dyrektywy 2014/92/UE, przystępując do tego odpowiednio krajowe otoczenie prawne. W przypadku Polski w dniu 18 października 2016 r. Sejmowa Komisja Finansów zaakceptowała wraz z poprawkami rządowe projekty ustaw, które przewidują możliwość założenia i prowadzenia bezpłatnego rachunku płatniczego, tzw. rachunku podstawowego. Znowelizowana Ustawa z dnia 30 listopada 2016 r. o zmianie ustawy o usługach płatniczych oraz niektórych innych ustaw wprowadziła dostęp do podstawowego rachunku płatniczego (art. 59ia-59ih ustawy DzU 2016, poz. 1997), czyli rachunku oferowanego przez każdy bank krajowy i zagraniczny oraz instytucję kredytową oraz SKOK (poza Krajową SKOK), która prowadzi rachunki płatnicze dla każdego z konsumentów, który nie ma innego rachunku bankowego. Prowadzenie podstawowego rachunku płatniczego jest zasadniczo nieodpłatne, można pobierać opłaty za szósty i kolejny przelew oraz za szóstą i kolejną wypłatę z bankomatu w ciągu miesiąca (<http://czasopismo.legartis.org/2016/12/podstawowy-rachunek-płatniczy.html>, 07.10.2017).

Edukacja finansowa jest kolejnym sposobem oddziaływania, który odgrywa istotną rolę w redukcji wykluczenia finansowego. Działania prowadzone w tym zakresie mają na celu zwiększenie świadomości klientów na temat korzyści i zagrożeń, jakie mogą wiązać się z poszczególnymi produktami/usługami finansowymi. OECD prezentuje wytyczne w dziedzinie edukacji finansowej oraz rekomendacje dotyczące zasad i dobrych praktyk w zakresie edukacji i świadomości finansowej (Górski, 2014, s. 77–78). Jest to pakiet wytycznych dotyczących działań, jakie powinny podejmować rządy lub szerzej władze publiczne w celu podnoszenia świadomości i wiedzy finansowej obywateli.

4. Zjawisko wykluczenia finansowego w Unii Europejskiej ze szczególnym uwzględnieniem doświadczeń Francji i Niemiec

Dokonując analizy i oceny zjawiska wykluczenia finansowego w państwach Unii Europejskiej oraz wskazując na dobre praktyki dotyczące przeciwdziałania, warto wskazać na dwa państwa: Francję oraz Niemcy. Zarówno Francję, jak i Niemcy cechuje bogate doświadczenie regulacyjne wspomagające implementację szeroko rozumianej koncepcji *sustainability* na gruncie sfery finansów i sfery realnej. Oba kraje cechuje wysoki poziom zaawansowania działań i wdrażania rozwiązań skutecznie niwelujących problem wykluczenia finansowego. W krajach tych wykluczenie finansowe jest na poziomie kształtującym się znacznie poniżej średniej unijnej (tabela 2). Polska znajduje się w zestawieniu na poziomie znacznie powyżej średniej unijnej, osiągając wynik 22. Najbardziej zagrożona wykluczeniem finansowym jest Bułgaria.

Zalecenia dotyczące regulacji systemu finansów oraz metod walki z wykluczeniem finansowym zostały przedstawione przez Komisję Europejską w 2008 r. Zgodnie z nimi w pierwszej kolejności instytucje rządowe powinny wykreować jednoznaczne wskaźniki określające skalę problemu. Szczególna rola w walce z wykluczeniem finansowym została przypisana władzom państwowym, które powinny stworzyć takie ramy polityczne, aby zapewniały one poszerzony dostęp do usług finansowych, a jednocześnie zapewniły ochronę konsumenta. Osoby zagrożone powinny mieć zapewniony dostęp do podstawowych usług i produktów bankowych. Pożądane jest wprowadzenie edukacji i porad finansowych. Dużą rolę odgrywa również zachęcanie instytucji finansowych do podejmowania inicjatyw i „bycia” odpowiedzialnymi społecznie (http://www.ekonomia.opoka.org.pl/aktualnosci/analizy/2789.1,Wykluczenie_finance_definicja_przyczyny_skala_i_srodki_zaradcze_opracowanie.html, 07.10.2017). Działania mające na celu zapobieganie zjawisku wykluczenia finansowego mogą przeprowadzać różne instytucje. Od gospodarstw domowych, które utraciły dostęp do usług finansowych, aż do instytucji pozarządowych, publicznych. W celu identyfikacji działań, jakie państwa podejmują do zwalczania włączenia finansowego, w 2009 r.

Tabela 2. Poziom wykluczenia finansowego w poszczególnych państwach Unii Europejskiej

1	Wykluczenie finansowe na poziomie znacznie powyżej średniej unijnej	Bułgaria	50
		Rumunia	43
		Węgry	23
		Polska	22
2	Wykluczenie finansowe na poziomie powyżej średniej unijnej	Włochy	19
		Grecja	15
		Malta	13
		Łotwa	12
		Portugalia	12
		Litwa	11
3	Wykluczenie finansowe na poziomie średniej unijnej	Irlandia	10
4	Wykluczenie finansowe na poziomie poniżej średniej unijnej	Czechy	9
		Cypr	9
		Słowacja	8
		Hiszpania	6
		UK	4
5	Wykluczenie finansowe na poziomie znacznie poniżej średniej unijnej	Estonia	3
		Belgia	2
		Niemcy	2
		Francja	2
		Luksemburg	2
		Austria	2
		Holandia	1
		Słowenia	1
		Dania	0
		Finlandia	0
Szwecja	0		

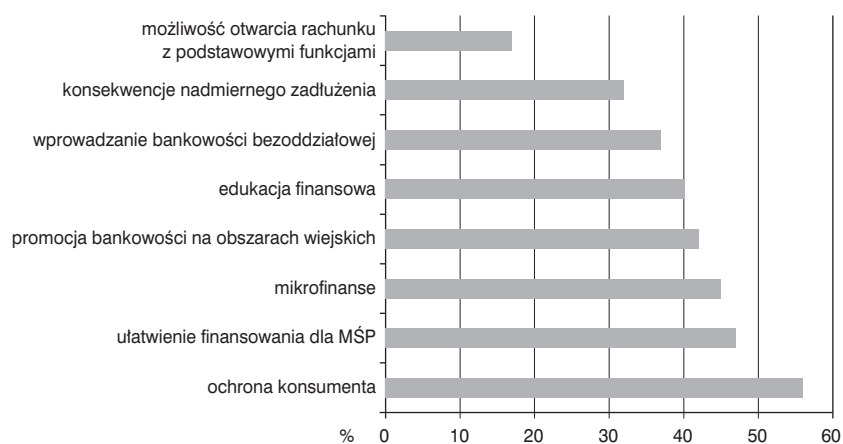
Źródło: Liszewska (2014), s. 39.

Bank Światowy przeprowadził badanie wśród 142 państw (Górski, 2014, s. 76). Wyniki te przedstawia rysunek 3.

Z analizy przeprowadzonego badania wynika, że ponad połowa państw skupia się na ochronie konsumenta – 56% krajów. Relatywnie dużo reform podejmowanych jest w zakresie ułatwienia finansowania dla MŚP (47%), mikrofinansów (45%), jak również promocji bankowości na obszarach wiejskich (42%). Najmniej państw podejmuje działania mające na celu otwarcie

rachunku z podstawowymi funkcjami – tylko 17% państw (Górski, 2014, s. 76–77). Działania mające na celu poprawę świadomości i wiedzy finansowej są klasyfikowane do działań pośrednich. Nauka nawyków finansowych pojawia się już na samym początku szkolnictwa, aczkolwiek dynamiczny postęp rynku finansowego przyczynił się do tego, że niezbędna jest dalsza nauka w późniejszym czasie (Górski, 2014, s. 74). OECD prezentuje wytyczne w dziedzinie edukacji finansowej oraz rekomendacje dotyczące

Rysunek 3. Działania państw zapobiegające wykluczeniu finansowemu w 2009 r. (w %)

Źródło: World Bank, *Financial Access* (2010), s. 20; za: Górski (2014), s. 77.

Tabela 3. Przeciwdziałanie wykluczeniu finansowemu a regulacyjna rola państwa

Kraj	Formalizacja	Zasadniczy zakres oferowanych usług
Belgia	Ustawa narzucająca świadczenie podstawowych usług	– założenie oraz obsługa rachunku bankowego – prawo do lokowania depozytów, realizowania przelewów oraz swobodnego dysponowania zgromadzonymi środkami, bez możliwości debetowania rachunku bankowego
Szwecja	Ustawa narzucająca świadczenie podstawowych usług	– założenie oraz obsługa rachunku bankowego, jednak bez konieczności zapewniania przez bank instrumentów płatności takich jak karty płatnicze bądź czeki
Portugalia	Państwowa regulacja o charakterze fakultatywnym	– założenie oraz obsługa rachunku bankowego bez względu na dochód, przy górnej granicy opłat na poziomie 1% płacy minimalnej – wydanie karty debetowej służącej do wypłat w bankomatach – bezpłatne przeprowadzanie wszelkich transakcji gotówkowych w oddziałach banku oraz doręczanie dwa razy w roku historii rachunku
Niemcy, Francja, Wielka Brytania	Dobrowolne zobowiązanie banków	– bezpłatne założenie, obsługa i zamknięcie rachunku bankowego – brak warunków przy rozważaniu wniosków o założenie rachunku bankowego, z wyjątkiem sytuacji takich jak nieuregulowane zobowiązania związane z bankrutwem
Holandia	Dobrowolne zobowiązanie banków	– założenie oraz obsługa rachunku bankowego – prawo do zakładania depozytów, realizowania przelewów oraz swobodnego dysponowania zgromadzonymi środkami, w tym za pośrednictwem karty płatniczej
Włochy	Dobrowolne zobowiązanie banków	– założenie oraz obsługa rachunku bankowego – dodatkowe usługi dostosowane do potrzeb i możliwości klienta

Źródło: Buko (2011), s. 275.

zasad i dobrych praktyk w zakresie edukacji i świadomości finansowej (Górski, 2014, s. 77–78). Dotychczas OECD wydało sześć rekomendacji w zakresie edukacji finansowej (OECD, 2015, s. 136).

W tym miejscu warto wskazać na badanie poziomu świadomości finansowej na świecie. Badanie takie zostało przeprowadzone w 2016 r. przez OECD. W diagnozie wzięło udział ponad 51 tys. osób z 30 krajów. Mogły w nim brać udział osoby w wieku od 18 do 79 lat. Pytania dotyczyły poziomu wiedzy, zachowań finansowych oraz postaw wobec długoterminowego planowania finansów. Pierwsze trzy miejsca w rankingu zajęły: Francja (14,9), Finlandia (14,8), Norwegia (14,6). Najniższy poziom wiedzy posiadają: Polska (11,6), Białoruś (11,7) oraz Chorwacja (12,0). Zgodnie z wynikiem badania duży problem dla konsumentów stwarza ocena efektów procentu składanego, pojęcie efektów dywersyfikacji, jak również zrozumienie zmieniającej się wartości pieniądza w czasie (OECD, 2016).

5. Wykluczenie finansowe jako problem badawczy finansów zrównoważonych

Wykluczenie finansowe jest jednym z wyzwań i zarazem jedną ze sfer zainteresowań finansów zrównoważonych. Natura i kompleksowość rozwoju zrównoważonego⁷, w tym problemu wykluczenia finansowego, jako kategorii ekonomicznej wymaga adekwatnego do jej specyfiki mechanizmu finansowania oraz nowego podejścia do postrzegania zjawisk i decyzji finansowych, które powinno uwzględnić perspektywę trójwymiarową – obok ekonomicznej, również społeczną i środowiskową.

Pod wpływem zachodzących w finansach procesów dostosowawczych uwzględniających trójwymiarowość zjawisk społeczno-gospodarczych wyłania się nowy paradygmat finansów zrównoważonych (*sustainable finance*). Do podstawowych wyzwań stojących przed finansami zrównoważonymi zalicza się potrzebę: uwzględnienia trójwymiarowości zjawisk podlegających finansowaniu oraz długoterminowej perspektywy realizacji zysków, wobec dążenia krótkoterminowego inkasowania zysku w tradycyjnym paradygmacie finansów, internalizacji kosztów, uwzględnienia i wyceny efektów zewnętrznych oraz ich odzwierciedlenia w sprawozdawczości finansowej,

uwzględnienia interesów wszystkich interesariuszy w perspektywie krótko- i długookresowej (Fullwiler, 2015; van Egmond i de Vries, 2015). Integracja perspektywy ekonomicznej, społecznej i środowiskowej cechująca finanse zrównoważone pozwala na bardziej adekwatne przystosowanie sfery finansowej do wymogów finansowania determinowanych specyfiką rozwoju zrównoważonego.

Sfera finansów zrównoważonych pozostaje słabo rozpoznana na gruncie teoretycznym nauki o finansach. W teorii finansów nie zdefiniowano ani nie opisano w sposób szczegółowy paradygmatu zrównoważonych finansów, modelu finansów zrównoważonych, ani na tym tle nie dokonano dotychczas wyodrębnienia zrównoważonego systemu finansowego, nie zbadano także systemu finansów zrównoważonych. W dorobku teoretycznym nauki finansów brakuje kompleksowego podejścia definicyjnego i metodycznego pozwalającego na prowadzenie pogłębionych badań nad efektywnością finansowania rozwoju zrównoważonego. W tym miejscu warto podkreślić szczególną rolę rozwoju zrównoważonego w przeciwdziałaniu szeroko rozumianym i szkodliwym społecznie zjawiskom, m.in. wykluczenia oraz narastających nierówności. Teoretyczny i empiryczny wymiar rozwoju zrównoważonego jako zjawiska badawczego, wielkość funduszy publicznych i prywatnych alokowanych na jego finansowanie, skala oczekiwanego oddziaływania na gospodarkę i społeczeństwo oraz strategiczny wymiar koncepcji mający swoje odzwierciedlenie w polityce publicznej sprawia, że zagadnienie to wymaga pogłębionych badań i analiz przede wszystkim pod kątem rozpoznania przesłanek, uwarunkowań i efektywności jego finansowania.

Wśród kluczowych wyzwań dla finansów zrównoważonych z perspektywy interesariuszy sektora finansowego wymienia się wykluczenie finansowe oraz degradację środowiska. Problem wykluczenia finansowego rozpatrywany jest zarówno z perspektywy indywidualnej, jak i z poziomu makroekonomicznego. Zapewnienie dostępu do finansowania na poziomie jednostkowym wzmacnia poszczególne jednostki, poprawiając ich dotychczasową pozycję ekonomiczną i społeczną oraz zmniejsza nierówności dochodowe. W szczególności efekt włączenia finansowego poprzez zwiększenie

dostępności do finansowania widoczny jest z perspektywy osób ubogich lub żyjących na granicy ubóstwa, które dzięki inkluzji mogą lepiej zintegrować się społecznie i partycypować w korzyściach z rozwoju niwelując swoją ekspozycję na działanie szoków ekonomicznych. Zwiększenie dostępności usług finansowych, w tym znacząca rola mikrofinansów, dotyczy nie tylko osób indywidualnych, ale także sektora MŚP, szczególnie mikro i małych firm rodzinnych (Habib, 2017).

Jednowymiarowa (ekonomiczna) percepcja finansów tradycyjnych jest główną determinantą nieefektywności działań w zakresie oddziaływania na zjawisko wykluczenia, w tym wykluczenia finansowego. Efektywne oddziaływanie i niwelowanie problemu wykluczenia finansowego wymaga zastosowania podejścia holistycznego w finansach, co oznacza konieczność włączenia do modelu finansów zmiennych ekonomicznych i pozaekonomicznych korespondujących z trójwymiarowością rozwoju zrównoważonego i odwzorowujących powiązania pomiędzy systemem finansowym, gospodarką i państwem.

Trójwymiarowość modelu finansów zrównoważonych (*sustainable finance*) pozwala na wyeliminowanie ograniczeń modelu finansów tradycyjnych, skutkujących zniekształconą wyceną ryzyka, kosztów, kapitału oraz wartości, wpływającą na motywacje indywidualne i instytucjonalne po stronie zarządzających finansami. Dodatkowym elementem zwiększającym stopień dopasowania sfery finansowej do potrzeb rozwoju zrównoważonego, w tym rozwiązań redukujących skalę wykluczenia finansowego, jest włączenie do modelu finansowania czynnika behawioralnego istotnego z punktu widzenia poznania motywacji zarządzających finansami w warunkach ryzyka ESG (*environmental, social, governance*) towarzyszącego rozwojowi zrównoważonemu.

Dotychczasowe, bardzo ograniczone badania nad modelem zrównoważonych finansów (van Egmond i de Vries, 2015) i ich wyniki nie cechowały się tak kompleksowym podejściem, ograniczając się zazwyczaj albo do graficznych form prezentacji modelu (raporty United Nations) lub budowy modelu ekonometrycznego w oparciu o wybrane zmienne ilościowe (model Moraga i Vidal, 2004; model Andersen i Pedersen, 2006; Van Ewijk i in. 2006).

Jednocześnie prezentowane na gruncie literatury modele zazwyczaj nie podlegały weryfikacji empirycznej lub weryfikacja ta była prowadzona dla jednego kraju (van Egmond i de Vries, 2015). Rozwiązanie bazujące na modelu rozmytym (*fuzzy*) jest lepszym i nowatorskim podejściem na tle dorobku, w którym dominuje podejście probabilistyczne. Rozmyta symulacja pozwala bowiem na wykorzystanie, poza danymi liczbowymi, ocen ekspertów, które często mają decydujący charakter w warunkach niepewności.

Warto podkreślić, iż kryzys 2008 r. stanowi wyraźny przykład tego, iż przyjęcie czynnika ekonomicznego (dążenie do maksymalizacji korzyści ekonomicznych) jako jedyne i kluczowe w procesie decyzyjnym powoduje wysokie ryzyko wystąpienia zjawisk dysfunkcyjnych (m.in. finansjalizacja) i zaburzeń rynków finansowych naruszających ich stabilność i bezpieczeństwo. Podejście takie skutkuje także kreowaniem niepożądanych kosztów społecznych. Włączenie w proces decyzyjny aspektów społecznych i środowiskowych, a także etycznych, cechujących finanse zrównoważone zabezpiecza rynki i systemy finansowe przed negatywnym doświadczeniem i konsekwencjami kryzysu 2008 r., który okazał się w dużej mierze kryzysem zaufania. Istotny jest także fakt, że nierówności ekonomiczne, polaryzacja społeczeństwa i zagrożenia środowiskowe to trzy najważniejsze trendy, które będą kształtować światową gospodarkę w ciągu najbliższych 10 lat (The Global Risks Report, 2017), a które są przedmiotem Celów Milenijnych objętych finansowaniem w kolejnych latach.

6. Podsumowanie

Wykluczenie finansowe jest kategorią ekonomiczną kreująca szereg niepożądanych konsekwencji społeczno-gospodarczych. Przeciwdziałanie zjawisku wykluczenia finansowego dokonuje się z wykorzystaniem zróżnicowanych instrumentów interwencjonizmu państwowego o charakterze działań obligatoryjnych, usankcjonowanych prawnie, jak też tych fakultatywnych, podejmowanych dobrowolnie przez instytucje sektora prywatnego i publicznego. Ważną rolę w przeciwdziałaniu i niwelowaniu zjawiska wykluczenia finansowego pełnią instrumenty finansów zrównoważonych. Ta subdyscyplina finan-

sów rozwija się dynamicznie, oferując rozwiązania minimalizujące negatywne konsekwencje wykluczenia finansowego lub przeciwdziałające temu zjawisku. Warto zwłaszcza wskazać na rolę mikrofinansów, rozwiązania prawne eliminujące bariery dostępu do usług finansowych, narzędzia redystrybucji wykorzystywane w ramach zrównoważonych finansów publicznych czy obligacje społeczne. Instrumenty wykorzystywane w ramach finansów zrównoważonych cechuje wyższa efektywność, albowiem w bardziej kompleksowy sposób odpowiadają na ryzyko ESG w porównaniu z finansami tradycyjnymi.

Należy oczekiwać, że proces inkluzji finansowej będzie postępował z wykorzystaniem coraz bardziej innowacyjnych narzędzi finansowych, w tym instrumentów finansów zrównoważonych. Świadczy o tym fakt, że wykluczenie finansowe jest istotnym problemem, który został usankcjonowany w strategicznych dokumentach zarówno na poziomie państw członkowskich Wspólnoty, jak i na poziomie samej Unii Europejskiej, wraz ze wskazaniem konkretnych narzędzi przeciwdziałania zjawisku. Finanse zrównoważone dysponują instrumentarium o charakterze fakultatywnym, których wykorzystanie przez poszczególne instytucje bazuje na ich świadomości i przekonaniu o konieczności aktywnego ograniczania zjawiska oraz zarządzania ryzykiem mu towarzyszącym.

Przypisy

- ¹ W krajach Europy Zachodniej wykluczenie finansowe jest uznawane za przyczynę wykluczenia społecznego, w Polsce zaś występuje relacja odwrotna – wykluczenie społeczne traktowane jest jako przyczyna wykluczenia finansowego (Błądowski i Iwanicz-Drozdowska, 2010; cyt. za: Kurowski i Laskowska, 2016; Iwanicz-Drozdowska, 2011, s. 27). W artykule kategorię wykluczenia społecznego postrzega się przez pryzmat definicji zawartej w Narodowej Strategii Integracji Społecznej opracowanej pod przewodnictwem J. Hausnera i rozumie jako „brak lub ograniczenie możliwości uczestnictwa, wpływania i korzystania z podstawowych instytucji publicznych i rynków, które powinny być dostępne dla wszystkich, a w szczególności dla osób ubogich”.
- ² Definicja rozwoju zrównoważonego po raz pierwszy w sposób oficjalny została przedstawiona w Raporcie Brundtland i Agendzie 21. Przyjmując definicję za ONZ, zrównoważony

rozwój to proces mający na celu zaspokojenie aspiracji rozwojowych obecnego pokolenia w sposób umożliwiający realizację tych samych dążeń następnym pokoleniom (por. Łukasiewicz-Kamińska, 2014, s. 355–356). Szeroką dyskusję nad pojęciem rozwoju zrównoważonego w kontekście zarządzania przedstawia J. Hausner, wskazując, że „że w istocie rozwój zrównoważony nie jest możliwy. Dlatego coraz częściej zwolennicy tej koncepcji odnoszą swoją myśl nie tyle do jakiegoś stanu idealnej równowagi, ile do podtrzymywania rozwoju, a od polityki oczekują raczej równoważenia różnych cech i aspektów rozwoju niż dążenia do równowagi. W tym kierunku zmierza koncepcja kapitalizmu naturalnego; uznaje ona środowisko przyrodnicze nie za jeden z czynników produkcji, lecz raczej za szkielet, którego zachowanie jest warunkiem rozwoju i trwania ludzkości. Taka interpretacja jest na tyle pojemna, że na dobrą sprawę mogą się pod nią podpisać wszyscy, którzy w ogóle uznają kategorię rozwoju, a tym samym ewolucję społeczną” (Hausner, 2008, s. 367–395).

- ³ Od lipca 2017 r. w ramach przeciwdziałania zjawisku wprowadzono w Polsce regulacje prawne w zakresie tzw. rachunku podstawowego.
- ⁴ W grupie tej wymienia się: niski poziom edukacji i świadomości ekonomicznej, brak nawyku i potrzeby oszczędzania, szybką konsumpcję za pomocą kredytów i pożyczek, preferowanie gotówki, brak zaufania do instytucji finansowych, lęk przed zadłużaniem się i życiem na kredyt, ukrywanie faktycznych dochodów i zasobów finansowych, obawę przed utratą kontroli finansowej, nieumiejętność radzenia sobie z nowymi technologiami, niezajomość nowoczesnych produktów finansowych, utrzymywanie się ze środków pochodzących z pomocy społecznej, nieumiejętność zarządzania finansami osobistymi, nadmierne zadłużenie (por. Maciejasz-Świątkiewicz, 2013, s. 39–40).
- ⁵ Keynesizm – ekonomia popytowa teoria dochodu narodowego, w której dominującą rolę odgrywają wydatki inwestycyjne.
- ⁶ Mając na uwadze niejednoznaczność i różne podejście definicyjne do finansów zrównoważonych, na potrzeby opracowania przyjęto podejście proponowane przez D. Bowman i in. (Bowman, Banks, Fela, Russell i de Silva, 2017) oraz D. Schoenmakera (2017).
- ⁷ Pojęcie „zrównoważony rozwój” zostało użyte po raz pierwszy w tzw. Raporcie Brundtland (1987).

Bibliografia

Biuro Analiz Sejmowych. (2013). *Opinia na temat wniosku dotyczącego dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie porównywalności opłat za prowadzenie rachunku płatniczego, przenoszenia*

- rachunku płatniczego oraz dostępu do podstawowego rachunku płatniczego.* (COM(2013) 266 final).
- Błądowski, P. i Iwanicz-Drozdowska, M. (2010, 12 listopada). *Finanse bliżej ludzi. Rzeczpospolita.*
- Borcuch, A. (2012). Instytucja wykluczenia finansowego w wymiarze płatności bezgotówkowych. *Studia i Materiały. Miscellanea Oeconomicae, 16(1).* Wydział Zarządzania i Administracji Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach.
- Bowman, D., Banks, M., Fela G., Russell, R. i de Silva, A. (2017). *Understanding Financial Wellbeing in Times of Insecurity.* RMIT University Working Paper. Brotherhood of St Laurence.
- Buko, J. (2011). Przeciwdziałanie wykluczeniu finansowemu jako element wspierania spójności społecznej. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy, (18), 268–278.*
- Dyrektywa 2014/92/UE w sprawie porównywalności opłat związanych z rachunkami płatniczymi, przenoszenia rachunku płatniczego oraz dostępu do podstawowego rachunku płatniczego.
- Dziawgo, D. (2013). Obsługa klienta masowego. W: M. Zaleska (red.), *Bankowość.* Warszawa: C.H. Beck.
- European Commission. (2008). *Financial Services Provision and Prevention of Financial Exclusion.* Directorate-General for Employment Social Affairs and Equal Opportunities Inclusion, Social Policy Aspects of Migration, Streamlining of Social Policies.
- Fila, J. (2013). Instytucjonalno-instrumentalne aspekty mikrofinansów na przykładzie finansowania Progress. *Zarządzanie i Finanse, 11(2, cz. 1), 96–107.*
- Financial Services Authority. (2000). In or Out? A Literature and Research Review. *Consumer Research, (3).*
- Fullwiler, S.T. (2015). Sustainable Finance. Building a More General Theory of Finance. *Binzagr Institute for Sustainable Prosperity Working Paper, (106).*
- Głąbicka, K. (red.). (2014). *Rola aktywnej polityki społecznej w rozwiązywaniu problemów społecznych. Wdrażanie aktywnej polityki społecznej w środowisku lokalnym* (t. 3). Radom: Polskie Towarzystwo Polityki Społecznej.
- Górski, P. (2014). Metody zwalczania zjawiska wykluczenia finansowego z wykorzystaniem działań edukacyjnych z uwzględnieniem dobrych praktyk UE. W: M. Penczar (red.), *Rola edukacji finansowej w ograniczaniu wykluczenia finansowego.* Gdańsk: Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową w ramach współpracy z Fundacją Konrada Adenauera.
- Habib, Shah Md. Ahsan (2017). *Addressing Financial Exclusion, Environmental Degradation.* Pozyskano z <https://thefinancialexpress.com.bd> views/addressing-financial-exclusion-environmental-degradation-1508076341
- Hausner, J. (2008). *Zarządzanie publiczne.* Warszawa: Scholar.
- Iwanicz-Drozdowska, M. (2010). *Wykluczenie finansowe.* Pozyskano z https://www.nbp.pl/systemplatniczy/wykluczeniefinansowe/download/wykluczenie_finansowe.pdf
- Iwanicz-Drozdowska, M. (red.). (2011). *Edukacja i świadomość finansowa.* Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH.
- Karwińska, A. (red.). (2007). *Odkrywanie socjologii. Podręcznik dla ekonomistów.* Warszawa: PWN.
- Koźliński, T. (2010). *Wykluczenie płatnicze w Polsce i innych krajach Unii Europejskiej.* Pozyskano z https://www.nbp.pl/systemplatniczy/wykluczeniefinansowe/download/wykluczenie_platnicze_w_polsce_i_innych_krajach_ue.pdf.
- Kuchciak, I., Świeszczak, M., Świeszczak, K. i Marcinkowska, M. (2014). *Edukacja finansowa i inkluzja bankowa w realizacji koncepcji Silver Economy.* Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kurowski, Ł. i Laskowska, Z. (2016). Czy edukacja finansowa może zmniejszyć wykluczenie finansowe? *E-mentor, (3).*
- Kuźmik, M. (2015). *Skala i specyfikacja zjawiska wykluczenia finansowego w Polsce na tle wybranych krajów europejskich* (Praca dyplomowa). Uniwersytet Rzeszowski. Pozyskano z <http://www.we.ur.edu.pl/file/86452/Kuzmik%20praca%20dyplomowa.pdf>
- Liszewska, M. (2014). Ocena skali wykluczenia finansowego w Polsce w wybranych segmentach rynku finansowego. W: M. Penczar (red.), *Rola edukacji finansowej w ograniczaniu wykluczenia finansowego.* Gdańsk: Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową w ramach współpracy z Fundacją Konrada Adenauera.
- Łukasiewicz-Kamińska, A. (2014). Wpływ działalności sektora bankowego na zrównoważony rozwój. *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy, (37), 355–365.*
- Maciejasz-Świątkiewicz, M. (2013). *Wykluczenie finansowe i narzędzia jego ograniczania.* Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- NBP. (niedatowane). *Wykluczenie finansowe o utraconych zyskach. Fortuna kołem się toczy* (10). Pozyskano z <http://www.nbp.pl>.
- Niewiadomska, I. (2010). Zasoby psychospołeczne czynnikiem warunkującym pozytywną adaptację człowieka. W: M. Kalinowski i I. Niewiadomska (red.), *Skazani na wykluczenie.* Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.
- OECD. (2015). *National Strategies for Financial Education.* OECD/INFE Policy Handbook.
- OECD. (2016). *OECD/INFE International Survey of Adult Financial Literacy Competencies.* Pozyskano

- z <http://www.oecd.org/daf/fin/financial-education/OECD-INFE-International-Survey-of-Adult-Financial-Literacy-Competencies.pdf>
- Penczar, M. (2014). Analiza skutków wykluczenia finansowego z punktu widzenia gospodarki, społeczeństwa i sektora finansowego. W: M. Penczar (red.), *Rola edukacji finansowej w ograniczaniu wykluczenia finansowego*. Gdańsk: Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową w ramach współpracy z Fundacją Konrada Adenauera.
- Penczar, M. (red.). (2014). *Rola edukacji finansowej w ograniczaniu wykluczenia finansowego*. Gdańsk: Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową w ramach współpracy z Fundacją Konrada Adenauera.
- Raczkowski, K. i Ziolo, M. (red.). (2017). *Sfera finansowa wobec wyzwań zrównoważonego rozwoju*. Warszawa: CeDeWu.
- Raport Brundtland. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. New York: WCED OF.
- Rebai, S., Azaiez, M.N. i Saidane, D. (2015). Sustainable Finance and Sustainable Banking: Conceptualization. *Soumis au Journal of Cleaner Production*.
- Schoenmaker, D. (2017). *Investing for Common Good: A Sustainable Finance Framework*. Bruegel Essay and Lecture Series. Pozyskano z <http://bruegel.org/2017/07/investing-for-the-common-good-a-sustainable-finance-framework>
- Solarz, M. (2014). Determinanty oraz sposoby ograniczania wykluczenia finansowego osób bezrobotnych. *Optimum. Studia Ekonomiczne*, 4(70), 168–191.
- Szpringer, W. (2009). *Spoleczna odpowiedzialność banków. Między ochroną konsumenta a osłoną socjalną*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- van Egmond, N.D. i de Vries, B.J.M. (2015). *Dynamics of a sustainable financial-economic system. Sustainable Finance Model*. Working Paper of the Sustainable Finance Lab. Utrecht University.
- Zdanowska, M. (2013). Wykluczenie finansowe osób powyżej 65 roku życia w Polsce. W: H. Babis (red.), *Studenckie debaty o ekonomii społecznej*. Szczecin: PTE.
- Ziamba, M., Świeszczyk, K. i Marcinkowska, M. (2014). *Wykluczenie finansowe osób 50+ w kontekście dostępnej oferty bankowej*. Łódź: Uniwersytet Łódzki.